

УДК 159.923.2

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА

Степаненко М.І., аспірант
кафедри професійної психології та педагогіки
Національна академія Служби безпеки України

У статті проведено теоретичний огляд проблеми професійної ідентичності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології. Окреслено наявні трактування поняття професійної ідентичності особистості.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, професійна діяльність, професійне становлення, професійний розвиток, професіоналізація.

В статье проведен теоретический обзор проблемы профессиональной идентичности личности в отечественной и зарубежной психологии. Очерчены существующие толкования понятия профессиональной идентичности личности.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, профессиональная деятельность, профессиональное становление, профессиональное развитие, профессионализация.

Stepanenko M.I. PROFESSIONAL IDENTITY PERSONALITY: THEORETICAL STUDY OF PHENOMENON

The article provides an overview of the theoretical problem of professional identity personality in domestic and foreign psychology. The existing interpretation of the term of professional identity personality was described.

Key words: identity, professional identity, professional activity, professional development, professional development, professionalization.

Постановка проблеми. Для гармонійного та повноцінного існування кожній людині досить важливо знайти своє місце в цьому житті, реалізувати себе в усіх значних для неї сферах буття: сім'ї, професії, соціумі тощо.

Однією з важливих сфер реалізації людини виступає її професійна діяльність. В процесі професійного розвитку у кожної особистості формується певний арсенал особистісних та професійно важливих якостей, відбувається усвідомлення свого місця в системі міжособистісних стосунків колективу та своєї приналежності до певного професійного простору. Таким чином, для ефективного становлення в професії та успішного виконання власних професійних обов'язків важливою умовою є сформованість професійної ідентичності особистості.

На сьогоднішній день звернення до питання феномена професійної ідентичності особистості залишається досить актуальним, оскільки він виступає одним із найважливіших показників особистості зрілості, психічного благополуччя та соціальної успішності особистості у світі, що зазнає постійних динамічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями становлення феномена ідентичності особистості займалися З. Фрейд, Е. Еріксон, А. Ватерман, Дж. Мід, Ч. Кулі, О.П. Єрмолаєва, Д.М. Завалішина,

М.В. Заковоротна, В.Ю. Хотинець та інші науковці.

Крім того, проблема ідентичності протягом довгого часу вивчалась переважно зарубіжними психологами. Так, у зарубіжній психології феномен ідентичності розглядався здебільшого в межах психодинамічного (Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман), інтеракціоністського (Дж.-Г. Мід, І. Гофман, Л. Крапман, Г. Горфинкель, Р. Дженкінс) та когнітивно-орієнтованого підходів (Г. Теджел, Дж. Тернер, М. Яромовиц, Г. Брейкуел, Т. Девос).

Серед вітчизняних науковців та вчених з країн пострадянського простору дослідженням ідентичності займалися Н.В. Антонова, Т.М. Буякас, П.І. Гнатенко, Л.В. Клочек, В.С. Малахов, В.М. Павленко, Л.В. Попова, Н.О. Чурєєва, Л.Б. Шнейдер.

В науковій літературі виділяються й аналізуються окремі види ідентичності: особистісна (Н.В. Антонова); соціальна (Г. Теджел, Дж. Тернер, О.М. Галкіна, Л.І. Науменко, Дж. Фіней, В.Ю. Хотинець); етнічна (Л.Д. Климанська, Л.І. Науменко, В.Ю. Хотинець); статевая (Л.Б. Шнейдер, І.В. Романов, Т.В. Говорун); групова (Е. Еріксон, Р.-К. Мертон та ін.) тощо.

Звертаючись до професійної ідентичності як предмету дослідження, вчені розглядають питання, що стосуються її структури (Н.Т. Іванова, Л.Б. Шнейдер, Ю.А. Кумиріна), особливостей процесу формування

(Н.В. Антонова, О.А. Волкова, О.П. Єрмолаєва, Ю.П. Поваренков, І.Ю. Хамітова), видів та функцій (Д.М. Завалишина), педагогічні умови становлення (Т.Ю. Скибо), співвідношення з педагогічною спрямованістю (А.С. Назирова). Крім того, велика кількість робіт присвячена формуванню професійної ідентичності представників різних професій, а саме юристів (Ю.А. Кумиріна), студентів-економістів (А.А. Шатохін), студентів-психологів (Т.В. Міщенко, У.С. Родігіна), клінічних психологів (Л.Г. Матвеева), медичних психологів (А.С. Борисюк), практичних психологів (Л.Б. Шнейдер).

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне вивчення наявних трактувань феномена професійної ідентичності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «ідентичність» (*identitas*) походить від латинського «*idem*», що означає «той самий», а «*identity*» перекладається як «впізнання» та «ототожнення».

У «Словнику практичного психолога» ідентичність трактується як «відчуття самототожності, власної істинності, повноцінності, причетності до світу та інших людей; відчуття набуття, адекватності і стабільного володіння особистістю власним Я незалежно від змін останнього і ситуації; здатність особистості до повноцінного розв'язання задач, що постають перед нею на кожному етапі її розвитку» [1, с. 186].

Слід наголосити на тому, що в зарубіжній літературі існують досить суперечливі точки зору на природу ідентичності, її стійкість та динаміку. Так, вчені наголошують на тому, що ідентичність є характеристикою особистості; вона змінюється залежно від контексту ситуації. Людина взагалі не має зафіксованої та визначеної ідентичності, адже вона рухлива, її зміни залежать від ситуацій, в яких індивід перебуває, та людей, які його оточують. Крім того, ідентичність проявляється в міжособистісній взаємодії, тобто в процесі спілкування з іншими людьми, і залежить від характеру комунікацій між суб'єктами спілкування [2].

Існує й інша точка зору, суть якої полягає в тому, що ідентичність – це динамічна, але в той же час й досить стабільна характеристика особистості. Вчені зазначають, що в кожний конкретний період часу, під впливом різноманітних соціальних та економічних ситуацій людина по-різному сприймає себе і відносить до різноманітних соціальних спільнот. В той же час інколи людина досить складно відмовитися від тих стереотипних моделей поведінки, які вироблені нею, та комфортних ситуацій, в яких вона перебуває [2].

Таким чином, відчуття ідентичності є особливо актуальним у професійному становленні особистості, оскільки передбачає поетапне формування професійно важливих якостей та особистісний розвиток суб'єкта професійної діяльності. Молодий фахівець перебуває в постійному напруженні, оскільки намагається визначити та усвідомити своє місце у світі професії, свою соціально-професійну роль, ставлення до професійної праці, колективу і самого себе.

В зарубіжній психології науковці виділяють два основні напрями дослідження проблематики професійної ідентичності [2]:

- вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення;
- соціальні сторони та фактори становлення професіонала.

Взаємозв'язок професійної ідентичності та професіоналізації індивіда досліджував М. Аргайл. Він розглядав професіоналізацію як складний процес, що включає в себе професійний тренінг, засвоєння стандартів та вимог виконання професійної діяльності, а також усвідомлення норм поведінки в межах тієї професійної спільноти, до якої індивід належить [3]. Таким чином, М. Аргайл трактував професійну ідентичність як близьку до професійного статусу характеристику, яка пов'язана з тривалим професійним становищем.

Дж. Зоненфелд звернув увагу на те, що професійна ідентичність з'являється і трансформується в процесі професійного розвитку, невід'ємною складовою якого виступає кар'єрний ріст. Він супроводжується зміною різних за значущістю видів ідентичності. В процесі цих змін відбувається перехід від часткових, далеких одна від одної ідентифікаційних характеристик (таких як знання окремих якостей як професіонала і члена суспільства) до більш загальної концептуальної ідентичності (наприклад, знання про свій статус). Отже, саме концептуальна ідентичність є тією характеристикою, яка визначає ступінь оволодіння професією та сприяє кар'єрному росту особистості [4].

Р. Фінчман та П. Родес у своїй роботі наголошували на необхідності усвідомлення професійних вимог, етичних норм та цінностей, які висуває професійна спільнота до особистості в процесі оволодіння професією. На думку вчених, професійна ідентичність формується в той час, коли особистість починає співвідносити власні, притаманні їй, індивідуальні особливості з тими соціальними впливами, які вона відчуває в процесі професіоналізації, що, в свою чергу, дає їй змогу здійснювати професійну саморегуляцію [5].

Таким чином, досліджуючи взаємодію особистості та її професійного оточення, вчені дійшли висновку, що досягти позитивних результатів в професійній діяльності можуть ті, хто зумів адаптуватися та прийняти вимоги, які висуває до професіонала робота та професійна спільнота. В такій ситуації професійна ідентичність виступає внутрішньою схемою, яка розкриває уявлення людини про те, якими особистісними якостями, професійними знаннями та вміннями, а також нормами та правилами поведінки повинен володіти професіонал, щоб ефективно реалізувати себе в професії та бути прийнятим професійною спільнотою [2].

Вітчизняні дослідження, які присвячені вивченню феномена професійної ідентичності, розглядають проблему співвідношення особистісного розвитку та соціального контексту професіоналізації. Слід наголосити на тому, що традиція комплексного аналізу психологічних проблем, що виникають в процесі вибору професії та оволодіння професійною діяльністю, була закладена в галузі психології праці [6].

Одним з провідних вчених, який зробив значний внесок у розвиток психології праці, був Є.О. Клімов. Досліджуючи структуру професійної самосвідомості, він виокремив такі її аспекти.

1) «Усвідомлення своєї приналежності до професійної спільноти.

2) Думки та погляди щодо власної відповідності професійним еталонам, свого місця в системі професійних «ролей», що визначені та закріплені в суспільстві.

3) Розуміння особистістю ступеня свого визнання в професійній групі.

4) Усвідомлення своїх сильних та слабких сторін, власних шляхів самовдосконалення, можливих сфер успіхів та невдач, своїх індивідуальних способів вдалої взаємодії, свого стилю в роботі тощо.

5) Уявлення про себе та свою роботу в майбутньому» [7].

Досить цікавий підхід дослідження професійної ідентичності та окреслення її типів здійснює К.О. Абульханова-Славська. Вона концентрує свою увагу на аналізі такого складного явища, як структура життєвого шляху, що включає в себе життєву позицію, життєву лінію, сенс життя [8]. Враховуючи особливості самовираження особистості в професії, автор виділяє такі типи ідентичності [9].

1) Самовияв особистості відбувається в процесі вибору професії. Вона повинна майже повністю відповідати тим характеристикам, які є властивими особистості. В цьому випадку життєва перспектива тісно пов'язана з постійним повторенням ситуа-

цій, в яких особистість отримує шанс реалізувати свої можливості.

2) Особистість обирає професію, яка дає їй можливість реалізовувати свій потенціал та оволодівати професійною майстерністю. У цьому випадку починається професійний рух, оскільки людина відчуває, що відбуваються якісні зміни в її професійній позиції, і вона бачить перспективи подальшого розвитку. Основою цього професійного розвитку виступають вимоги та задачі, які висуває трудова діяльність до професіонала, а також розвиток власних здібностей людини.

3) Самовияв особистості у професії відбувається за рахунок удосконалення та розвитку особистісних якостей та здібностей. Вибрана професія допомагає людині актуалізувати власні здібності, що на цьому етапі знаходяться в потенційному стані. Це дає особистості змогу відкрити для себе нові перспективи розвитку як в професійній, так і в особистісній сферах.

4) Самовияв особистості ґрунтується на розвитку її здібностей, самоконтролі, самоаналізі та плануванні власної творчої активності. За таких умов людина стає схильною до професійного руху та розвитку. Крім того, з метою повноцінної реалізації власних здібностей вона здатна змінювати умови праці, в яких перебуває, в необхідному для неї напрямі.

О.П. Ермолаєва трактує професійну ідентичність «як продукт тривалого особистісного та професійного розвитку, який формується тільки на достатньо високих рівнях оволодіння професією та виступає як стійке узгодження основних елементів професійного процесу, зокрема реальних та ідеальних професійних образів «Я» [10].

Під професійною ідентичністю А.С. Назиров розуміє рівень професійного розвитку фахівця, при якому відбувається самоотождолення особистості з вибраною професією, соціальними та рольовими функціями, вимогами та завданнями [11].

Л.Б. Шнейдер пропонує розуміти під професійною ідентичністю «результат процесів професійного самовизначення, персоналізації і самоорганізації, що проявляються в усвідомленні особистості себе представником певної професії та професійної спільноти, певний ступінь ототожнення-диференціації себе зі Справою та Іншими, що знаходять вираження в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я» [12, с. 5].

Ю.П. Поваренков розглядає професійну ідентичність в межах концепції професійного становлення особистості, акцентуючи увагу на тому, що професійна ідентичність проявляється та реалізується в ході професійного становлення в різних формах [13]:

– як цілісний емоційний стан або почуття, яке ґрунтується на позитивному ставленні людини до вибраної професії та професіоналізації як засобу самореалізації та самоактуалізації особистості;

– як основна тенденція і головний критерій професійного розвитку людини;

– як певна функціональна система суб'єкта, який проходить професійний шлях, що орієнтований на досягнення професійної ідентичності.

Н.Л. Іванова розглядає професійну ідентичність як інтегративне поняття, яке вміщує в собі взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних та ціннісних характеристик особистості, що забезпечує орієнтування у світі професій, професійній спільноті та широкому соціальному оточенні, а також дає змогу особистості більш повно реалізувати власний потенціал у професійній діяльності, спрогнозувати ймовірні наслідки професійного вибору та намітити перспективи власного розвитку [2].

Досліджуючи феномен професійної ідентичності, Т.В. Міщенко [14] відзначає, що професійна ідентичність – це:

– провідна тенденція становлення суб'єкта професійного шляху і, відповідно, провідний показник його професійного розвитку;

– емоційний стан, який переживає людина на різних етапах професійного шляху; він виникає та ґрунтується на ставленні особистості до професійної діяльності та професіоналізації в цілому як засіб соціалізації, самореалізації та задоволення наявних бажань особистості, а також ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, як професіонала;

– підструктура суб'єкта професійного шляху, яка реалізується у формі функціональної системи, що спрямований на досягнення певного рівня професійної ідентичності.

А.С. Борисюк трактує професійну ідентичність як «інтегративне поняття, котре об'єднує у собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, котра містить усвідомлені і неусвідомлені компоненти, складова самосвідомості, результат професійного самовизначення, характеристика особистості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до професії, ставлення до членів професійної спільноти» [15, с. 13].

Дослідженням професійної ідентичності також займалися Г.В. Ложкін та Н.Ю. Волянчук. Вони окреслили вузьке і широке тлумачення цього феномена. У вузькому розумінні професійна ідентичність розгля-

дається як самосвідомість, система уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. В широкому сенсі цей феномен належить до понять, у котрих виявляються концептуальні уявлення людини про її місце в професійній групі чи спільноті; це уявлення супроводжується певними ціннісними і мотиваційними орієнтирами [16, с. 123].

І.А. Дружиніна вважає, що професійна ідентичність «характеризується прийняттям індивідом провідних професійних ролей, ціннісних позицій і норм, сприяє конструюванню свого професійного майбутнього та постає багатоконпонентним і багаторівневим утворенням» [17, с. 10].

На думку М.І. Попіль, професійна ідентичність є «результатом професійного самовизначення, персоналізації й самоорганізації, проявляється в усвідомленні власної єдності з професією й представниками певного фаху. Як інтегративний феномен вона забезпечує людині цілісність, розвивається у ході професійного навчання та виступає показником ефективного становлення професіонала, наслідком чого є становлення у нього адекватної професійної «Я-концепції» [18, с. 14].

А.М. Лукіячук професійну ідентичність визначає як «результат ідентифікації, усвідомленого поєднання (ототожнення) себе з визначеною професійною групою у сукупності всіх її особливостей і як психологічну властивість особистості, що розвивається у процесі професійної освіти» [19, с. 8].

Таким чином, узагальнюючи запропоновані вище тлумачення поняття «професійна ідентичність», слід наголосити на тому, що в подальшому під *професійною ідентичністю* розумітимемо складне, багатоконпонентне, багаторівневе та системне утворення, яке проявляється у формуванні професійно важливих якостей та постійному особистісному розвитку суб'єкта професійної діяльності, усвідомленні себе представником певної професії, прийнятті норм та правил поведінки професійної спільноти, що в подальшому допомагатиме ефективно реалізувати себе в професії та бути прийнятим професійною спільнотою.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений вище теоретичний аналіз феномена професійної ідентичності особистості дає змогу зробити такі висновки.

1) В науковій літературі відсутнє однозначне і чітке визначення поняття «професійна ідентичність», оскільки різні автори вкладають в нього різні значення та зміст, що впливає на складність аналізу цього поняття. Водночас проаналізовані тлумачення цього поняття не суперечать, а скоріше взаємодоповнюють одне одного.

2) У сучасних дослідженнях професійна ідентичність розглядається як основний критерій професійного розвитку особистості та провідна характеристика суб'єкта діяльності.

3) Професійна ідентичність – це складне, багатокомпонентне, багаторівневе та системне утворення, яке проявляється у формуванні професійно важливих якостей та постійному особистісному розвитку суб'єкта професійної діяльності, усвідомленні себе представником певної професії, прийнятті норм та правил поведінки професійної спільноти, що в подальшому допомагатиме ефективно реалізувати себе в професії та бути прийнятим професійною спільнотою.

Отже, професійна діяльність, яка є правоохоронною, як і формування професійної ідентичності співробітників, здійснюється в особливих умовах, висуваючи високі вимоги до особистості професіонала. В подальшому перспективним вважається вивчення феномена професійної ідентичності співробітників правоохоронних органів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
2. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–100.
3. Argyle M. The social psychology of work / M. Argyle – L. : Allen Lane, 1972. – 291 p.
4. Sonnenfeld J.A. Managing career systems: channeling the flow of executive careers. / J.A. Sonnenfeld – Homewood, Ill. : Irwin, 1984. – 942 p.
5. Fincham R. The individual, work, and organization: behavioral studies for business and management / R. Fincham, P. Rhodes – New York : Oxford University Press 1994. – 488 p.
6. Климов Е.А. Человек как субъект труда и проблемы психологии / Е.А. Климов // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 5–14.
7. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов – М., 1996. – 275 с.
8. Абульханова-Славская К.А. О путях построения психологии личности / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1983. – № 1. – С. 14–29.
9. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
10. Ермолаева Е.П. Профессиональная идентичность как комплексная характеристика соответствия субъекта и деятельности / Е.П. Ермолаева // Психологическое обозрение. – 1998. – № 2. – С. 35–40.
11. Назыров А.С. Соотношение профессиональной идентичности и педагогической направленности студентов педвузов : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А.С. Назыров. – М., 1999. – 170 с.
12. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : автореф. ... дисс. докт. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Л.Б. Шнейдер. – М., 2001. – 18 с.
13. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности / Ю.П. Поваренков // Сибирский психологический журнал. – 2004. – № 24. – С. 53–58.
14. Мищенко Т.В. Становление профессиональной идентичности у студентов педагогического вуза : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Т.В. Мищенко. – Ярославль, 2005. – 23 с.
15. Борисюк А.С. Социально-психологические засады становления профессиональной идентичности майбутнього медичного психолога : автореф. дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / А.С. Борисюк. – К., 2011. – 37 с.
16. Ложкін Г.В. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г.В. Ложкін, Н.С. Волянук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 123–130.
17. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / І.А. Дружиніна. – К., 2009. – 24 с.
18. Попіль М.І. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / М.І. Попіль. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.
19. Лукіяничук А.М. Розвиток професійної ідентичності у майбутніх молодших спеціалістів педагогічного профілю : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / А.М. Лукіяничук. – Луцьк, 2010. – 18 с.